

Apie disertacijų gynimą Vilniaus universiteto istorijos fakultete

BAŽNYČIOS ISTORIJA AR SOVIETOLOGIJA?

2001 m. gruodžio 14 d. Arūnas Streikus sėkmingai apgynė disertaciją „Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje 1945–1990 metais“.

Gynimui pirmininkavo prof. habil. dr. A. Ty-la. Gynimo posėdyje dalyvavo doktorantūros komiteto nariai: pirmininkas ir darbo vadovas doc. dr. A. Jakubčionis, doc. dr. vysk. J. Boruta, prof. habil. dr. M. Jučas, prof. habil. dr. L. Truska. Disertaciją oficialiai oponavo prof. habil. dr. V. Pšibilskis ir dr. R. Laukaitytė.

Pateikta ginti A. Streikaus disertacija yra iš esmės naujas ir aktualus ne tik savo problema, bet ir chronologine apimtimi mokslinis darbas. Gynime ne kartą buvo pažymėta, kad sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje yra reikšmingas klausimas, kurio nagrinėjimas padės pažvelgti ir įvertinti sovietmečio įtaką XX a. Lietuvos istorijai.

Svarbiausias disertacijos tikslas buvo atskleisti sovietinio režimo antibažnytinę politiką Lietuvoje 1945–1990 m. Kiti uždaviniai priklausė nuo to tikslo. A. Streikus užsibrėžė išnagrinėti sovietinės valdžios, veikusios prieš Katalikų Bažnyčią, naudotas veiklos formas, jos pokyčius, atskleisti šios politikos priežastis ir ypatumus. Kitas uždavinys – išaiškinti, kaip Katalikų Bažnyčia reagavo į suvaržymus, ir kaip šita reakcija paveikė valdžios veiksmus.

Darbas remiasi išeivijos ir Vakarų, sovietmečio ir posovietine istoriografija, jame panaudota daug neskelbtų šaltinių. Tarp įvairių archyvinių dokumentų A. Streikus panaudojo

Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyriuje saugomus LKP CK biuro posėdžių protokolus ir nutarimus, vadinamajame „Ypatin-gajame aplanke“ sukaupus ypač slaptus LKP CK biuro nutarimus. Aiškinantis Religinių kul-tų reikalų tarybos (RKRT) prie SSRS MT ir sovietų saugumo organų veiksmus Katalikų Bažnyčios Lietuvoje atžvilgiu panaudota archyvinė medžiaga, sukaupia Rusijos Federacijos valstybiniame archyve.

Verta pabrėžti, kad disertacijai būdinga plati chronologinė ir probleminė apimtis, kas tiria-mą objektą leidžia matyti istoriškai. Pavyzdžiui, pirmame skyriuje „Sovietų antibažnytinės poli-tikos Lietuvoje prielaidos“ A. Streikus apta-ria tokius faktus ir procesus, kurie galėjo ir turėjo paveikti sovietų valdžios antibažnytinę politiką. Tai yra antireliginės politikos tradici-ja, susiformavusi SSRS 1918–1939 m., tai net carinės bažnytinės politikos paveldo ypatumai. Taip pat svarbu suvokti Katalikų Bažnyčios, kaip institucijos ir kultūrinio veiksnio, įtaką lie-tuvių tautai tarpukariu bei nacių okupacijos metu. Kaip paaiškėjo iš disertacijos, visi anksčiau minėti istoriniai aspektai turėjo įtakos so-vietinei antireliginei politikai pokario metais.

Probleminiu atžvilgiu darbą pagyvino ir su-reiškimo Lietuvoje vykdytos antibažnytinės politikos palyginimas su antireliginio darbo praktika kituose Sovietų Sąjungos regionuose ir satelitinėse valstybėse bei Sąjungos vidaus ir užsienio politikos raida, socialiniais pokyčiais.

Tiesiogiai tiriamą klausimą aiškina trys disertacijos skyriai, kurie kartu ir chronologiškai suskirsto darbą: „Antibažnytinės politikos modelio paieškos Lietuvoje 1944–1949 m.“, „Netvirta koegzistencija 1950–1964 m.“, „Antibažnytinė politika iššūkio akivaizdoje 1965–1989 m.“. Turime pripažinti, kad skyrių temos tiksliai apibrėžia sovietų valdžios ir Katalikų Bažnyčios santykių dinamiką. Iš pradžių, vadinamuoju stalininiu laikotarpiu, sovietų valdžia aktyviai ieškojo būdų, kaip susidoroti su katalikybe, o vėlesniais laikais egzistavo nevienareikšmė valdžios pozicija. Viena vertus, bandyta su jėgos struktūrų pagalba ir draudimais silpninti Bažnyčios gyvenimą ir veiklą Lietuvoje, o kita – stengiamasi laviruoti, ieškoti priimtinių būdų paversti Bažnyčią valdžios įrankiu.

A. Streikus savo disertacijoje priėjo prie išvadų, kurios leidžia suprasti, kokių veiksmų ėmėsi sovietų valdžia Vilniuje ir Maskvoje kovodama su Katalikų Bažnyčia.

Visų pirma jau pati komunistinės santvarkos prigimtis netoleravo tokio masto visuomeninio-kultūrinio reiškimo kaip religija. „Sovietų režimo antireliginės politikos sprendimus lėmė du svarbiausi faktoriai: 1) jo ideologijos, pagrįstos materialistine pasaulėžiūra, nuostata, kad religija yra tik socialinės kontrolės įrankis <...>; 2) valdžios stiprinimo interesus.“

Iki 1949 m. pabaigos Lietuvoje buvo sukurti pagrindiniai valdžios mechanizmai, kurie leido kontroliuoti Bažnyčios įtaką. Šis aspektas ir nepasisekusios pastangos suburti paklusnius valdžiai įtakingus dvasininkus privertė atsakyti sumanymo kurti Lietuvoje tautinę bažnyčią, nepriklausiusią nuo Vatikano. Iki 1949 m. pabaigos taip pat buvo represuota dauguma nepalankių režimui dvasininkų.

„Naują KB ir sovietų valdžios santykių etapą galima išskirti jau nuo šeštojo dešimtmečio pradžios. Po to, kai Bažnyčiai buvo pristamas pagrindinės religinės gyvenimą Sovietų Sąjun-

goje reguliavusios taisyklės, RKRT iniciatyva tolesnis KB institucinės struktūros griovimas Lietuvoje buvo sustabdytas, pereita prie pragmatinės religinės politikos modelio.“

Šeštojo dešimtmečio viduryje (1956–1957) RKRT, ieškodama būdų sureguliuoti santykius su Vatikanu ir sustiprinti Bažnyčios kontrolę Lietuvoje, darė „riboto pobūdžio“ nuolaidas. Tai sukėlė LSSR viršūnių, ypač A. Sniečkaus, nepasitenkinimą.

„Visos režimo pastangos Lietuvoje buvo sutelktos į religinio gyvenimo kontrolės atkūrimą, pastoracinės veiklos galimybių tolesnį varžymą ir ateistinės indoktrinacijos stiprinimą. Septintojo dešimtmečio pirmoje pusėje KB Lietuvoje buvo galutinai įstumta į siaurus religinio kulto rėmus.“

„Tikinčiųjų teisių sąjūdžio atsiradimas smarkiai pakeitė sovietų valdžios antibažnytinės politikos pobūdį. Nuo septinto dešimtmečio vidurio iniciatyva jau priklausė ne režimui, o Bažnyčiai. Sovietų valdžia tikėjosi, kad pamažu gerinant KB veiklos sąlygas, pavyks neutralizuoti aktyviąją tikinčiųjų ir dvasininkų dalį, o gal net supriešinti juos su nuosaikiaisiais. Nei vieno iš šių tikslų režimui nepavyko pasiekti <...>.“

1985 m. prasidėjusi „perestroika“ Bažnyčios atžvilgiu neturėjo rimtesnių padarinių. „KB Lietuvoje išsivadavo iš sovietinės sistemos gniaužtų, režimui pasyviai stebint šį procesą.“

Dėl ribotos anotacijos apimties nėra galimybės pristatyti visų išvadų, tačiau tai tik skatina susipažinti su A. Streikaus disertacija.

Gynimo metu oponentai teigiamai įvertino disertaciją ir pateikė kai kurių kritinių neesminio pobūdžio pastabų. Viena iš prof. habil. dr. V. Pšibilskio minčių – kad reikėtų atkreipti dėmesį į kitas su Bažnyčios gyvenimu susijusias problemas, pavyzdžiui, bažnytinio meno vertybių naikinimą ar pačios Bažnyčios dalyvavimą Atgimimo sąjūdyje. Dr. R. Laukaitytė at-

kreipė dėmesį į ginčytiną dvasininkų laikysenos vokiečių okupacijos metais veiksnį, pagal kurį antikomunistinė katalikų dvasininkų pozicija karo metu galėjo lemti sovietų valdžios politiką Bažnyčios atžvilgiu. Nemažai apmąstymų reikalauja takoskyros tarp legaliosios ir slaptosios Bažnyčios klausimas. Dr. R. Laukaitytė taip pat nesutiko su A. Streikaus teigimu, kad pirmieji moksliniai sovietų valdžios antireliginės politikos tyrimai buvo publikuoti tik antroje dešimtojo dešimtmečio pusėje.

Oponentai sulaukė išsamaus ir pagrįsto A. Streikaus atsakymo į pastabas, kuris juos visiškai patenkino.

Labai teigiamai disertanto darbą įvertino doktorantūros komiteto nariai. Doc. dr. vysk. J. Boruta pabrėžė, kad A. Streikus daug nuveikė koreguodamas išeivijos ir Vakarų autorių teigimus pagal naują archyvinę duomenų bazę, pabandė ir gana vykusiai surado kitą so-

vietinės valdžios antibažnytinės politikos periodizavimo metodiką, nei ligšiolinė, susieta su sovietinės valdžios vadovų kaita.

Prof. habil. dr. L. Truska pareiškė, kad A. Streikaus darbas itin vertingas teoriniu požiūriu, nes jis parašytas iš kritinių pozicijų. Kas labai svarbu – disertantas nenuityli Katalikų Bažnyčiai nemalonių dalykų: anuometinės hierarchijos kompromisų ir net „bendradarbiavimo“ su sovietinės valdžios spectarnybomis.

Mokslinis vadovas doc. dr. A. Jakubčionis pridūrė, kad disertantas ne tik keletą metų nuosekliai tyrinėja aptariamą klausimą, bet ir aktyviai dalyvauja moksliniame ir pedagoginiame darbe. Teigiamą atsiliepimą apie disertaciją pateikė Katalikų mokslo akademija.

Vienbalsiu doktorantūros komiteto sprendimu Arūnui Streikui buvo suteiktas humanitarinių mokslų daktaro laipsnis, pasiūlyta išleisti darbą atskira knyga.

Ryšard Gaidis